

עלייתה ונפילתה של 'המדינה האסלאמית' - מקץ חמש שנים

יורם שוייצר

במארכ 2019, חמש שנים מאז כינונה של "המדינה האסלאמית", הושלמה תבוסתה הצבאית עם אובדן שליטתה במאחזה האחרון באל-באע'ז שבמזרח סוריה. בימי השיא שלה שלטה 'המדינה האסלאמית' על שטח שגודלו כשל בריטניה ועל אוכלוסייה שמנתה כשישה מיליון בני אדם. למרות שניסיונה להקים מדינה אסלאמית ובעקבותיה אף ח'ליפות אסלאמית, נבלם, היא ושלוחותיה, ולצדם גם יריביה למאבק על ההנהגה, וכן שותפיה לתפיסת העולם הסלפית-ג'האדיסטית מ"מחנה" אל-קאעדה, ימשיכו לאיים בהפצת טרור וגרילה במקומות שונים ברחבי העולם גם בעתיד. מאמר זה מציג לקחים מהופעתה וגם משקיעתה של 'המדינה האסלאמית', אשר חלפה כסופת טייפון במזרח התיכון והותירה הרג, הרס ואסון הומניטארי נרחבים בשטחים בהם פעלה. מעשיה והשלכותיהם גלשו גם לאזורים אחרים ברחבי העולם, ולמרות השקיעה, האיום שהציבה - גם אם לא במובן הטריטוריאלי כפי שהיה בלבנט - נותר בתוקף.

עם הקמתה ביוני 2014 עלה בידי 'המדינה האסלאמית' בהנהגת הח'ליף במינוי עצמי, אבו בכר אל-בגדאדי, למשוך אליה עשרות אלפי מוסלמים מכל קצוות תבל, שהצטרפו לשורותיה כדי להגשים את חזון הקמת ח'ליפות אסלאמית. אלה לחמו בשורותיה חמש שנים. אלא שבתום שנים אלה רבים מבין עשרות האלפים שהתנדבו ללחום בשורותיה או לחיות בחסותה ושנותרו בחיים הנם פצועים או אחוזי טראומה נפשית, ללא ארץ מקלט. כתוצאה מהמערכה הצבאית נגד 'המדינה האסלאמית' ניטל ממנה הישגה העיקרי - היסוד הטריטוריאלי ("התמכין"), שעליו ביססה את יומרתה לממש את חזונה האלוהי, שהיה עבור מאמיניה מופת לשביעות רצון האל מדרכה. אובדן הבסיס הטריטוריאלי אילץ את אבו בכר אל-בגדאדי להציג למאמיניו מסר חלופי, שיישב את הסתירה בין התבוסה הצבאית-טריטוריאלית לבין העדות לכאורה לברכת האל. ביטוי לפער זה ניתן על ידי אל בגדאדי בהופעתו הפומבית שהוקלטה בווידאו והופצה על ידי סוכנות הידיעות 'אעמאק' באפריל השנה, ובה תרץ את המצב החדש אליו נקלעה 'המדינה האסלאמית', כניסיון שבו עומדים המאמינים וכמצווה המוטלת עליהם לעמוד באתגר האמונה וההתמדה.

כישלונה של 'המדינה האסלאמית' לממש את החזון אותו הבטיחה למאמיניה, נבע מהערכת חסר של אבו בכר אל-בגדאדי את מאזן הכוחות בין כוחותיו לבין אלה שמולו. אל-בגדאדי סרב להפנים את הלך שלמד ארגון אל-קאעדה, כשנאלץ להתמודד נגד קואליציה בינלאומית שהתלכדה נגדו בעקבות מתקפת ה-11 בספטמבר 2001 בארצות הברית, במטרה למנוע ממנו לממש את איומיו "להטביע את המערב בנהרות של דם". אל-בגדאדי גם שגה בהערכת נכונותה ונחישותה של הקואליציה הבינלאומית הרחבה, זו המערבית-ערבית וזו הרוסית-איראנית בשיתוף חזבאללה, לפעול בעוצמה רבה לבלימת שאיפותיו הטריטוריאליות והתנהלותו הברוטלית. בסופו של דבר, השתלטותה של 'המדינה האסלאמית' על שטחים נרחבים בסוריה ובעיראק, תוך כפיית נורמות לחימה והתנהלות שאפיינו מלחמות בעת העתיקה - אשר כללו הוצאות המוניות להורג של שבויים

ומיעוטים, עריפות ראשים פומביות והפיכת ילדים לחיילים ובשר תותחים ונשים לשפחות מין, פגיעתה בסדר האזורי במזרח התיכון ובאינטרסים חיוניים של המעצמות האזוריות והגלובאליות בו תוך איום להתפשט למקומות נוספים ברחבי העולם – כל אלה המיטו עליה את סופה.

בנוסף, אל-בגדאדי טעה בהערכתו כי בעקבות הכרזתו על עצמו כח'ליף (יולי 2014), יזכה בתמיכה גורפת במנהיגותו ובהגמוניה של 'המדינה האסלאמית' ב"מחנה" הסלפיה-ג'האדיה ובציות מוחלט גם מצד תומכי אל-קאעדה ושותפיו. התברר לו כי רובם המכריע של הארגונים מקרב שותפי אל-קאעדה נותרו נאמנים למנהיג אל-קאעדה, ד"ר איימן אל-זואהירי. יתר על כן, אל-קאעדה ובעלי בריתו אף הגבירו את כוחם באזורים שונים ברחבי העולם (בפרט בתימן, סומליה, המגרב, הסהל ובמיוחד במאלי, אפגניסטאן, בהודו ובסוריה) בחסות מסך העשן שיצרה פעילותה של 'המדינה האסלאמית'. 'המדינה' זכתה בכיסוי תקשורתי רחב היקף, שהסיט תשומת הלב ומשאבים מהמאבק באל-קאעדה והותירו לארגון זה זמן ומרחב להתאושש ולהתחזק.

לקחי נפילתה של 'המדינה האסלאמית' מצטרפים לאלה שנלמדו מהמערכה הקודמת נגד אל-קאעדה. בחינתם חשובה במיוחד לאור הקושי לאפיין את האויב ואת האתגר שהוא מציב, כשמדובר במערכה מול ארגונים כגון אלה. כשקמה 'המדינה האסלאמית', המערב התקשה להבין ולהפנים כי אין מדובר בעוד ארגון טרור מהסוג 'המוכר', אלא בישות רב-ממדית, בעלת מאפיינים מדינתיים. ישות זו משלה בטריטוריה נרחבת ועתירת נכסים. היא קיימה מערכות כלכלית, משפטית, דתית ותרבותית ייחודיות, ובין השאר פעלה גם כישות תומכת ומפעילת טרור בסגנון "רובספיירי" - הפעלת אלימות קשה ביותר נגד נתיניה שמרדו בסמכותה, נגד מיעוטים אתניים ודתיים, ונגד גורמי אופוזיציה שפעלו נגדה בתחום שליטתה. כך גם בברוטליות קיצונית נגד אויביה מבחוץ. בלחימתה נגד הקואליציה שהתלכדה נגדה, פעלה 'המדינה האסלאמית' כצבא טרור וגרילה גם יחד - "טרורילה" - שהשתמש באזרחים כמגן אנושי. הזרוע המבצעית שלה ביצעה תקיפות גרילה בשדה הקרב במקביל לפעולות טרור במרחבים העירוניים מול יריבים בלבנט, ופיגועים ראוותניים בחו"ל.

הישות שמשלה באמצעות הטלת אימה ברוטלית על 'המדינה האסלאמית' נעלמה, אך גם כיום, כשמדובר ביריב דוגמתה, נדרשת הסתגלות מחשבתית לשינוי שחל באופי היריב והאתגר שהוא מציב: בסוריה ובעיראק נותרו עדיין אלפים מלוחמי 'המדינה האסלאמית', המסתתרים ופועלים באזורים שונים. שארית כוחותיה היא ארגון טרור רב-זרועי, שמידת שליטתו בשלוחותיו ואופי קשריו עם בעלי בריתו הפזורים בחו"ל עדיין לא התבהרו. מידי שבוע נמשכות פעולות גרילה וטרור המבוצעות על ידי אנשיה של 'המדינה האסלאמית' במקומות שונים בעולם. פעילות זו מעידה כי האיום יישאר בתוקף גם בשנים הקרובות, למרות התבוסה הצבאית בלבנט. יוזכר כי לימדינה האסלאמית' עתודות כוח אדם מקרב לוחמיהם הכלואים במחנות המעצר במזרח סוריה בידי הכורדים ובידי עיראק. אלה מתקשים, למרות סיוע אמריקני מערבי מוגבל, לאתר את לוחמי הארגון בכלל הכלואים. קיים גם קושי לאתר את לוחמי הארגון שנטמעו במחנות הפליטים, הפזורים באזורים אלה ובמדינות הסמוכות, ומתחזים לאזרחים בלתי-מעורבים. במקביל ניכרת התחזקות של הארגונים הנמנים על אל-קאעדה ושותפיו הפעילים במגרב, בחיג'אז, במגרב ובסהל, בדרום אסיה ובתת-היבשת ההודית.

לכן, נראה כי תחושת הרווחה הנובעת מכך שבאחרונה לא נרשמו במערב פיגועי טרור ראווותניים, גם לא כתגובה לתבוסת 'המדינה האסלאמית', נשענת על זיכרון היסטורי קצר. גם אל-קאעדה ושותפיו נזקקו לכעשור בין תום הלחימה באפגניסטאן בשלהי שנות השמונים במאה הקודמת עד ביצוע פעולות טרור במערב. 'המדינה האסלאמית' מצויה בשלבי התארגנות מחדש, בשיתוף עם שלוחותיה. במקביל מתנהל תהליך של שידוד מערכות אסטרטגי גם במערכת הבריתות של אל-קאעדה, מהתמקדות בפעילות טרור במערב להתבססות ולהיטמעות בקרב אוכלוסיות מקומיות באזורי עולם המתאפיינים במשילות נמוכה. יש להניח כי שני "המחנות" ימשיכו לפעול כדי לשמר ואף לקדם את האג'נדה הסלפית-ג'יהאדיסטית, בין היתר באמצעות הפעלת טרור ואלימות, תוך הסתגלות לאתגרים ולסיכויים שהמציאות כופה עליהם מחד גיסא ומאפשרת להם מאידך גיסא. יוזכר שמחנה הסלפיה-ג'יהאדיה מונחה על ידי תפיסת זמן שונה מזו השלטת בעולם המערבי: אורך הרוח והסבלנות האסטרטגית שבבסיס המאבק הם נר לרגליו.

ולגבי ישראל, יש לציין את הסכנה הנשקפת לאינטרסים שלה עקב חתירתם של גורמי הסלפיה-ג'יהאדיה לערער את היציבות בירדן, וכן במצרים ובפרט בחצי-האי סיני, באמצעות "מחוז סיני". איום לאינטרסים ישראליים עלול לנבוע גם מפעילות טרור בזירה הבינלאומית במדינות המערב שבהן קיימת נוכחות כלכלית, עסקית ו/או תיירותית של ישראלים, וגם במדינות פריפריאליות - באפריקה, בבלקן, בקווקז ובדרום מזרח אסיה.